

УДК 94 (477.82-2) «1941/1944»

ТРОФИМОВИЧ Л.В.

<http://orcid.org/0000-0003-2393-9128>

ШВАЙКО Т.А.

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.123-146>

СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ ОСТРОЖЧИНИ В 1941 – 1944 РОКАХ

У статті висвітлено повсякденне життя населення Острожчини у період німецької окупації (1941–1944 рр.). Простежено процес формування районної, міської та сільських управ, які становили невід’ємну частину гітлерівської адміністрації. Виокремлено функції української допоміжної поліції, охарактеризовано її особовий склад. З’ясовано економічну політику німецьких загарбників, в основі якої лежала нещадна експлуатація місцевого населення, котре, крім того, було позбавлене громадянських прав і свобод, страждало від дефіциту продовольства, інфляції, жахливих побутових умов тощо. Показано, що масові репресії, примусове вивезення острожан на роботи до Райху стали жахливим повсякденням. Проаналізований стан освіти, культури релігійного життя на Острожчині в умовах «нового порядку».

Ключові слова: адміністрація, культура, окупація, освіта, Острог, остарбайтери, повсякденне життя, районна управа.

Постановка проблеми та її актуальність. Історія Другої світової війни належить до пріоритетних та інтенсивно досліджуваних тематичних ніш. Важливим аспектом наукових зусиль вітчизняних дослідників є висвітлення її регіональних сюжетів. Зважаючи на значну кількість «білих плям», несвідомо чи свідомо не розкритих, часту політичну заангажованість, правдиве висвітлення суті, зокрема соціальної історії часів воєнного лихоліття, залишається важливою науковою проблемою. Дослідження становища населення Острожчини в окупаційний період вимагає використання певних типів джерел та особливого інструментарію при їх об’єктивному трактуванні. А це лише посилює та підкреслює актуальність вказаного дослідження.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Після проголошення незалежності України побачили світ чимало узагальнюючих і

Швайко Тетяна Анатоліївна, магістр історії, заступник директора з навчально-виховної роботи, Мочулищенський НВК, с. Мочулище, Рівненська область.

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Швайко Т.А., Трофимович Л.В., 2021

вузькоспеціалізованих праць, яким притаманний новий підхід до висвітлення окупаційного періоду. Їх авторами є вітчизняні дослідники Ф. Антонюк, Т. Вронська, М. Гон, О. Гончаренко, В. Гінда, В. Данильчук, О. Денищук, С. Іванов, М. Куницький, О. Лисенко, Р. Михальчук, О. Перехрест, Ю. Сорока, Д. Титаренко, В. Шайкан та інші. Ними досліджено низку аспектів розглядуваної теми: адміністративно-територіальний поділ і формування органів окупаційної адміністрації, фінансово-економічна політика німецьких загарбників, примусові депортації населення до Райху, стан освіти та культури в умовах «нового порядку» тощо. Серед західних авторів, які ґрунтовно розглянули встановлений нацистами режим в Україні, різноманітні аспекти існування її суспільства, посвядження населення, варто виокремити К. Беркгофа та Т. Снайдера.

Позитивно оцінюючи науковий доробок згаданих та інших авторів, слід зазначити, що більшість із них розглядали проблему становища населення Острожчини фрагментарно, в руслі значно ширших географічних меж і дослідницьких завдань, залишивши осторонь, зокрема, практичну діяльність Острозької районної управи, культурні та освітні виміри політики місцевої окупаційної адміністрації, посвядження селян і містян Острожчини.

Метою статті є вивчення становища населення Острожчини в 1941 – 1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Через два тижні після окупації м. Острога (19 липня 1941 р.) Рівненська окружна управа, очолювана Іваном Корноуховим, видала розпорядження про організацію української влади в краї (*Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років, 2008: 5, 6*). Була створена Острозька районна управа, що складалася з голови, його заступника та секретаря. Її тимчасово очолив Василь Григорович, відомий своїм націоналістичним світоглядом (*Особистий архів Швайко. Спогади Ольги Руй, 2015*). У ній мали діяти такі відділи: адміністративний, господарчий, освітній, суспільної безпеки, технічний. Для їх управління призначалися відповідні виконавці, підпорядковані безпосередньо голові районної управи. Сільська управа теж складалася з голови, заступника і секретаря. Вона мала забезпечувати виконання сільськогосподарських поставок, вести облік населення, в разі потреби здійснювати режимні і

репресивні заходи, виявляти та ліквідувати осередки і склади антинацистського підпілля, залучати й організовувати населення до ремонтних, сільськогосподарських, будівельних робіт тощо (*Гончаренко, 2010: 341–342*). Станом на 5 квітня 1943 р. штат районної управи налічував 73 особи (*Іванов, 2011: 86*). Відділи управ формально були рівними, але на практиці одні з них мали домінувати над іншими. Так, найважливішим, як правило, був загальний (адміністративний), який координував роботу інших, підбирав персонал. Другим за значенням був фінансовий, який, займаючись розподілом фінансів, фактично зосереджував у своїх руках важелі управління іншими відділами (*Іванов, 2017: 67*). Німецькі адміністратори не мали змоги «вникати» в усі конкретні справи місцевого значення. Вони формулювали завдання та контролювали виконання їх кінцевого результату. Все ж інше перебувало в руках місцевих управлінців і працівників поліційних формувань (*Куницький, 2014: 207*).

У процесі організації цивільної влади на місцях німецьке командування часто залучало до керівництва районами й округами осіб з непевними національно-політичними орієнтирами. Нерідко здійснення адміністративних функцій доручалося тим українцям, які за часів польської влади стояли на відверто конформістських позиціях щодо неї (*Косик, 1999: 16*). Важливим обов'язком службовців усіх рангів було дотримання дисципліни праці, зокрема, постійного перебування на робочому місці і відсутності лише за вагомої причини.

Усі управи були повністю підпорядковані вищим німецьким чиновникам. Особи, котрі зараховувалися на певну посаду, заповнювали низку документів – від анкет до біографій, зобов'язуючись надавати дані про національність, місце народження, членство в партії чи комсомолі. При цьому їх попереджали про обов'язкову правдивість поданих відомостей, а приховування якихось даних розглядалося як ворожі дії щодо німецької влади (*Косик, 1999: 37*).

Сама по собі служба в окупаційних структурах визначала досить високий, порівняно з іншими категоріями цивільного населення, соціальний статус працівників органів місцевого управління. Вони виступали в якості посередників між окупаційною владою та місцевим соціумом (*Лисенко, 2008: 767*).

Найнижчою ланкою в системі місцевих управлінців були сільські старости, яких призначав бургомістр. Староста мав помічника, бухгалтера і кількох поліцаїв. Він реєстрував людей у селі, організовував збір податків, поставки продуктів, надавав робочу силу на польові роботи, вів облік власників коней, їх транспорт, а також контролював житловий фонд (*Криваві жорна війни, 2013: 30*). Острозьку районну управу почергово очолювали В. Григорович та І. Мотренко. Останній займав цю посаду до кінця окупаційного періоду, заступником був учитель латинської мови М. Йоакимович, секретарем – С. Заречнюк (*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині 2011: 406*). Офіційною мовою в управі стала українська. Проте накази, призначені для населення, часто видавалися двома мовами – німецькою й українською. Велика увага в управі приділялася дисципліні. Усім працівникам відділів наказувалося встановити суворий контроль за роботою своїх підлеглих. Кожному працівнику для безперешкодного пересування була видана нарукавна пов'язка, на якій стояла печатка військової комендатури. У вересні 1941 р. працівники районної управи одержали в жандармерії персональні посвідчення, для оформлення яких у них брали відбитки пальців (*Особистий архів Ольги Руй. Щоденник Геннадія Руй*).

Ще у вересні – жовтні 1941 року для ефективної реалізації усіх своїх «драконівських» планів нацистська влада почала створювати поліцію міст і сіл. Шуцмани індивідуальної служби, поступаючи на роботу, отримували зарплатню, пільги і мінімум обов'язків. Основним їх завданням було вилучення у населення розграбованого радянського державного, колгоспного та військового майна. Вже на листопад – грудень 1941 року система шуцманшафту індивідуальної служби була сформована остаточно. Шуцманам для візуального підкреслення їх статусу почали видавати уніформу – здебільшого трофейну радянську із білими нарукавними пов'язками. Згодом, протягом зими – весни 1941 – 42 років її замінили на нововведену чорну уніформу «шума» (модифіковані старі уніформи Загальних СС). Через це місцева поліція часто називалася «чорною», а в середовищі вояків шуцбатальйонів отримала прізвисько «ворони» або «чорногузи».

Кількість поліцаїв в кожному районі становила від 70 до 250 осіб. Загальна чисельність місцевої поліції не повинна була перевищувати 1% населення, але навіть цієї цифри вона ніколи не сягнула. Всю ситуацію в сільській місцевості повинні були контролювати шуцмани індивідуальної служби, підпорядковані співробітникам німецької цивільної жандармерії, котрі дислокувалися в райцентрах (*Дерейко, 2012: 66*).

На думку С. Стельниковича, поліційні формування за своєю суттю були в основному колаборантськими, оскільки, виконуючи свої функції, вони не лише відповідали за правопорядок, але і брали участь у знищенні єврейського населення, інших етнічних та ідейно-політичних груп. Використовуючи службове становище, місцева поліція з початку свого створення нерідко вдавалася і до інших злочинів, найпоширенішими з яких були грабунки і реквізиції майна місцевих жителів, залишених євреями помешкань тощо (*Стельникович, 2015: 117*). В Острозі допоміжна поліція нараховувала 50 осіб. Від початку окупації міста її очолював Степан Ткаченко. У липні 1941 р. поліційні відділення були створені також у селах Межиріч, Новомалин та передмісті Острога – Новому містечку (*Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга перша, 2006: 409*). В червні 1943 р. С. Ткаченка було переведено на службу при німецькій жандармерії в м. Рівне і новим комендантом Острога став Андрій Мевша, котрий займав цю посаду до початку січня 1944 року (*Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга друга, 2009: 127*). Народна міліція на чолі з комендантом теж відповідала за порядок в краї і була підпорядкована Повітовій Команді міліції, а в селах, відповідно, мали організуватися станиці Народної міліції, підпорядковані районному коменданту. Окупаційна адміністрація застосовувала суворі покарання за будь-яку дію чи бездіяльність з боку місцевого населення, що шкодила чи могла зашкодити інтересам Райху. За цих умов зростала роль і значення кримінального права, за допомогою якого здійснювалось «упокорення» окупованих територій. 4 серпня 1941 р. райхсміністр окупованих східних областей Альфред Розенберг підписав наказ про запровадження німецького права на окупованих східних областях та системи імперського кримінального судочинства.

Кримінальними злочинами відала комендатура, а цивільними справами займалася служба порядку або мировий суд. В окупаційні роки смертна кара перетворилася на один із найбільш поширених та ефективних інструментів німецької адміністрації. Її санкціоновано застосовували у випадках зберігання зброї, знищення сільськогосподарських продуктів, допомоги саботажникам, втікачам з німецького полону, недотримання правил евакуації з прифронтових районів тощо (*Гончаренко, 2010: 345, 348*). Серед поліцаїв нерідко перебували окремі індивіди без будь-яких моральних норм, які виконували всі каральні функції, навіть більші, ніж вимагали окупанти. Так, в Острозі місцеві коменданти Степан Ткаченко та Андрій Мевша особисто конвоювали євреїв до місця розстрілу та брали безпосередню участь у їх стратах. Про це згадував Ф. Інтергойз, один з небагатьох свідків, які залишилися живими після тих злочинних акцій (*Смирнов, 2016: 281, 283*).

На першому етапі окупації забезпечити «порядок» на захопленій території була покликана діяльність айнзатцгруп (оперативні групи), що повинні були очистити міста та села від «небезпечних елементів» та придушити партизанський рух у «зародку». Проте основним видом їх діяльності стала не боротьба з партизанами, а винищення мирного населення, передусім єврейського (*Дерейко, 2009: 175*).

Крім міської поліції, в Острозі в червні 1943 р. була створена також польова польська поліція, яку очолив комендант Зигфрід Янчар. Вона проіснувала в місті до вересня 1943 р. Основним видом її діяльності стали каральні експедиції до навколишніх сіл, арешти громадян, караульна варта Острога. Зокрема, будучи комендантом поліції, З. Янчар керував особовим складом у кількості 26 осіб, які здійснювали безпосередню охоронну функцію міста та навколишніх сіл (*Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга друга, 2009: 127, 128, 131*).

Описуючи життя цивільного населення під час війни, слід пам'ятати про чинники міжособистісних відносин. Чи думають люди один про одного, чи допомагають один одному, а чи цілком зайняті собою та своїми родинami? Співвідношення «єдності» й «відокремленості» чи не найліпше простежувати на

прикладі городян, які відрізнялися від селян тим, що їхнє виживання залежало від чужинців (*Беркгоф, 2011: 147*). Ці «делікатні» питання є важливим фактором при дослідженні, зокрема, матеріального становища людей. Про те, що солідарність в умовах окупації залишалася визначальною рисою більшої частини населення в Острозі, підтверджують і документальні джерела, і свідчення очевидців. Зокрема, жителька Острога Ольга Руй згадувала, що вижити без грошей, магазинів і продуктів вдавалося лише через натуральний обмін, а подеколи через просту людяність один до одного. «Хочу сказати, що люди тоді були дуже доброзичливі. Наприклад, нам одна жінка з села носила безкоштовно молоко і сметану, бо не було куди його збувати. Отак ми і вижили через ту добру жінку... До війни в місті багато було єврейських крамничок: з 18 тисяч населення – половина були євреї. Жили ми дружно. У діда з бабою був знайомий єврей, і він теж мав свій магазин, де торгував різним залізним обладнанням. Коли їх стали зганяти в гетто, то він приніс до нас великого чемодана з усіма своїми товарами на збереження. Ми навіть не думали відкривати той чемодан та коли довідалися, що його з сім'єю розстріляли, то почали користуватися. Це все і в господарстві було потрібне, і мама на базарі за ці інструменти вимінювала сало, мило, сіль... Магазинів у місті не було. Більшість людей самі тримали городи, курей, іншу живність. У знайомих млинарів просили муку в борг на майбутнє... Ось так і жили, важкий був час...» (*Особистий архів Швайко. Спогади Ольги Руй, 2015*).

Своїми спогадами про тогочасне становище поділилась острожанка Жижко Тетяна: «В часи окупації головне було – вижити. Ми були малі ще, але я добре пам'ятаю, як всі люди були налякані і як важко всім жилося. Найчастіше виживали з того, що обміняли у інших. Люди були добрі, допомагали один одному. Так всі вкупі ми і жили...» (*Особистий архів Швайко. Спогади Тетяни Жижко, 2015*).

Уже в лютому в підокупаційному періодичному виданні – газеті «Волинь» в номері від 15-го лютого 1942 р. було надруковано статтю з красномовною назвою «Місто Остріг – відновлюється». В ній містилась інформація про те, скільки зусиль

доклала міська управа під пильним контролем Здолбунівського гебітскомісаріату задля відбудови тієї руїни, «яку залишили втікаючі большевики». Зазначено, що з головних вулиць постягнувано порозбивані радянські танки, замощено пошкоджений брук, розпочато відбудову зруйнованих будинків та театральної зали (*Місто Остріг – відновлюється, 1942: 3*). В іншому номері від 23 лютого повідомлялося про відбудову знищених частин Богоявленського собору, що був підданий бомбардуванню і сильно пошкоджений (*Богоявленський собор в Острозі, 1942: 3*). Очевидно, що це свідчило про прагнення окупаційної адміністрації в найкоротші терміни налагодити звичний уклад життя в місті для того, аби розпочати процес економічного визиску населення. Оголошення про «трудоий обов'язок» періодично друкувалися в місцевій пресі. Неодмінною і непорушною умовою праці місцевого населення була її обов'язковість. Усі поточні керівні акти беззастережно супроводжувалися погрозами. Прикладом цього є наказ рівненського гебітскомісаріату від 18 березня 1943 року «Ті, що супротивляться обов'язковій праці, і ті, що стримуватимуть інших від її виконання, будуть покарані тюрмою або тяжкою в'язницею. У легших випадках може наступити також призначення до табору примусових робіт на 6 тижнів» (*Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського союзу 1941–1945, 1989: 23*).

Ще до серпня 1941 р. населення регіону стало вивчати німецьку мову, відвідуючи арбайтзамти – установи, де визначали, що, де і за яку плату потрібно робити кожній конкретній особі. Мова йде про біржі праці. Їх створили в структурі міських управ з огляду на запровадження обов'язкової трудової повинності.

В одному зі своїх інтерв'ю обласний комісар Рівного Вернер Беєр зазначив, що становище області, залишене більшовиками, просто жалюгідне, але зусилля для наведення ладу активно докладаються новою владою. Проте, зважаючи на ведення військових дій, остання знімає з себе відповідальність за забезпечення населення краю харчами, паливом та іншими ресурсами, віддаючи ці питання в компетенцію міських і районних управ, церковним установам, міським кооперативам тощо (*Найважливіше – перемогти большевизм (інтерв'ю з обласним комісаром в*

Рівному д-ром Вернером Беєром), 1941: 3). В окупацію відносно краще жилося службовцям управи, бо вони отримували платню і пайок. Зазвичай, останній складався з 1 кг чорної солі, 1 шматка мила, 1 коробки сірників, 1 книжечки паперу для куріння. Вартість цього приблизно дорівнювала 17 крб (Руй, 2004: 31). Але і режим роботи клерків міської та районної управ мав теж свої особливості. Працю потрібно було починати о 7-й ранку, робочий день тривав до 17-ї год. Ці цифри були чітко регламентовані владою – 52 год праці на тиждень. Перерва на обід – півгодини, але відпочити могла спочатку лише одна половина відділу, а потім друга. Це робилося для того, щоб уникнути паузи в обслуговуванні населення. Отож, незважаючи на невелику кількість покладених на себе обов'язків, службовці районної та міської управ повинні були вправно, чітко і вчасно їх виконувати (Криваві жорна війни. Трудова повинність на Рівненщині у 1941–1944 роках, 2013: 60).

Також в Острозі була організована ще одна установа конфіскаційного характеру. Мова йде про канцелярію крайсландвірта, що займалася плануванням і збором продовольчих поставок із сіл району. Першочерговим завданням було вилучення зерна, м'яса і молочних продуктів (*Особистий архів Швайко. Спогади Ольги Руй, 2015*). Заохоченню селян у виконанні продовольчих поставок, зокрема зернових, активно сприяла місцева періодика. Зокрема, на газетних шпальтах «Волині» часто друкувалися статті про «моральний обов'язок кожного селянина віддати необхідне збіжжя та інші продукти для потреб німецьких солдатів, які своєю кров'ю визволяють українську землю» (*Збіжжя як засіб ведення тотальної війни, 1942: 4*). Крім поставок, сільські жителі були обтяжені податковим грабунком. Архівні документи звітного характеру вказують, що вони сплачували щонайменше 9 видів податків (промисловий, комірний, 5% на охорону здоров'я, земельний, податок від будівель, податок від собак, страхові платежі, податок на кіно, відсотки від несвочасної попередньої сплати податків) (*Держархів Рівненської обл. 1: 22*).

Важливим складником економічної експлуатації українських земель окупаційним режимом було вивезення мешканців України

на роботи до райху. Газета «Волинь» періодично друкувала статті з красномовними закликами до молоді зголошуватися на працю, всупереч «беззмістовним і брехливим чуткам» для того, щоб «творити велике» і добросовісно виконувати всі завдання на благо Європи (*Українська молодь, 1943: 3*). Навпроти сучасної міської ради Острога знаходилася спеціальна установа – «Arbeitbuero» – відділ, який займався вербуванням робочої сили до Німеччини і видачею арбайт-карток тим, хто працював на райх. Цю установу очолював Микола Білошицький. Злиденне життя більшості українського населення краю та труднощі з працевлаштуванням штовхнули деяких юнаків та дівчат добровільно вирушити на заробітки. До того ж, спочатку кампанії вербування для родин, члени яких працювали в Німеччині, показово видавали щомісячні грошові компенсації, розмір яких коливався від 130 до 200 карбованців (*Іванов, 2011: 92*). Задля правдоподібності проголошуваних новою владою хвалебних висловів про те, як «гарно працюється нашим землякам в Німеччині», в періодичних виданнях розміщували листи остарбайтерів, зазвичай, шаблонного характеру, адресовані рідним і близьким. Цей метод швидко набув широкої популярності (*Михайлюк, 2008: 140*). Зокрема, у «Волині» від 24 травня 1942 р. був розміщений типовий лист хвалебного характеру одного з остарбайтерів. У ньому йшлося про те, що «працювати в Німеччині куди краще, ніж на советів», зазначалося також і про високий розмір оплати праці, 1/3 якої виплачується безпосередньо, іншою третиною оплачується харчування робітника, а решта відкладається в банк аж до від'їзду працюючого. Характерно, що більшість листів такого типу закінчувалися закликами погоджуватися на роботу в Німеччині, не вірити брехливим чуткам. Зокрема, згадуваний вище лист закінчувався такими словами: «...Мамо, скажеш моїм товаришкам, щоб вони своєчасно записалися для подорожі до Німеччини, тому що дійсно туди варто їхати» (*Листи українських селян з Райху, 1942: 2*). А 15 серпня 1943р., коли гучні заголовки вже не могли приховати суворой правди про справжні умови праці в Німеччині, була розміщена чергова стаття, написана нібито на основі листів остарбайтерів. В ній повідомлялося, що кожна жінка і дівчина

має своє власне ліжко і шафу для одягу, кожне приміщення вони можуть оздоблювати релігійними символами і квітами, а на Великдень отримують пару нових черевиків та можливість порозважатися веселими місцевими забавами. Саме такими «дешевими» малодієвими приманками окупанти намагалися залучити волинян на німецьку працю без примусу на добровільних засадах (*Що говорять про працю в Німеччині, 1943: 4*).

Весна 1942 р. остаточно поклала край марним сподіванням та ілюзіям українців на чесну та справедливу працю в Німеччині. Вивіз людей до Райху став примусовим. Для ефективного забезпечення цієї кампанії окупаційна адміністрація задіяла розгалужений репресивний апарат (жандармерію, підрозділи СС, охоронні війська), а також районну та міську управи, на очільників яких і покладалася вся відповідальність за складання списків та організацію вивозу (*Забродець, 2005: 107*). Бургомістр та голова районної управи повинні були організувати своєчасне прибуття всіх внесених до списків, забезпечити підводи для доставлення завербованих з речами до місця призначення, а також детально прозвітувати про всю виконану діяльність (*Держархів Рівненської обл. 4: 58*). Саме районна управа в Острозі детально формувала списки осіб, які підлягали трудовій мобілізації і всілякими доступними методами намагалася виконати завдання. При вербуванні молоді представники місцевої влади, зазвичай, керувалися холодним розрахунком і власними інтересами. Не легше в цьому питанні доводилося і головам сільських управ, які, згідно наказу окружного комісара, обов'язково змушені були направити когось із членів родини чи близьких родичів на роботу до Німеччини. Для цього складалися спеціальні таблиці, де зазначалася інформація про майбутніх робітників із числа родичів або причина їх відсутності (*Держархів Рівненської обл. 3: 1*).

Прямо пропорційно зростаючим завданням в питанні депортації робочої сили із України посилювався й опір населення. Вже з літа 1942 р. завдання трудового вербування виконувалося тільки шляхом «планомірного полювання на людей», коли сотні городян затримувалися під час облав на вулицях, базарах, кінотеатрах (*Пастушенко, 2009: 54*). Після запровадження

примусового порядку вербування до Німеччини молоді в Острозі теж розпочалися облави. Єдиною існуючою легальною підставою звільнення від цих вербувань стали медичні курси, потрапити до яких теж було досить важко. Однак, зважаючи на їхню суспільну важливість та корисність, слухачів не зобов'язували на виїзд до Німеччини. Після закінчення трьохмісячних курсів останні працювали медсестрами у лікарнях, сільських медичних пунктах та інших однотипних закладах. 25 вересня 1942 р. І. Мотренко видав наказ, в якому зазначалося, що особи, яких мали вивозити до Райху, повинні пройти обов'язковий медичний огляд, а також мати при собі робоче та святкове вбрання, білизну, взуття, мило, рушник, посуд, а також харчі на 4 дні. Після медичного огляду завербовані особи відправлялися до залізничної станції Оженин. Суворо заборонялося супроводжувати визначеного на роботу комусь з близьких чи друзів (*Держархів Рівненської обл. 4: 58*). Галина Батрашук, уродженка с. Грем'яче, яка була вивезена до Німеччини в липні 1942 р., згадувала: «...я була змушена працювати на господарів з села Гінсбург, жила в комірчині без вікон. Доглядати доводилося за шістьма коровами. Доїти було важко, руки боліли нестерпно. Через тугу за рідним домом я спеціально підставляла ногу, щоб якась корова наступила і зломила її, сподівалася звільнитися у такий спосіб. Але нічого не виходило. Тоді почала навмисне пити крижану воду, щоб захворіти і так підхопила запалення легень, довго лежала без пам'яті. Але хазяйка мене виходила...» (*Толочик, 2011: 2*).

Після того як в 1943 р. була організована нова мобілізаційна хвиля працездатного населення, очільники райуправи звернулися до Окружного комісара з листом-проханням про припинення кампанії вербування. В листі наголошувалося на гострій нестачі кваліфікованих спеціалістів в Острозі, що значно ускладнювало процес відбудови міста і гальмувало роботу на підприємствах та сільському господарстві (*Держархів Рівненської обл. 3: 92*). Аналогічні запити-прохання робили і сільські управи. Мали місце також індивідуальні звернення «благального змісту» до вищих німецьких урядовців з метою відвернути виїзд до Німеччини когось із членів сім'ї (*Держархів Рівненської обл. 2: 17, 20*,

21, 23). Такими заходами люди намагалися хоч якось полегшити становище потенційних остарбайтерів з числа своїх родичів та земляків, однак сотні молодих дівчат і хлопців уже тяжко працювали на гітлерівських окупантів. Всього з Острога було вивезено 257 осіб, а з Острозького району – ще 297 (*Держархів Рівненської обл. 5: 3, 34*). Від вивозу до райху звільнялися також громадяни, які мали власні господарства і регулярно виконували обов'язок поставок, також звільнялися службовці залізниці, державної пошти, шуцманшафту (*Держархів Рівненської обл. 7: 46*).

Остарбайтерство стало для острожан болючим досвідом економічної експлуатації та визиску трудового потенціалу населення. Молодь, приречена на вивіз, намагалася використати будь-яку можливість оминуту та уникнути тяжкої долі остарбайтерів. Але багато з них все ж повірили гучним гіперболізованим висловам про чесну, справедливу, високооплачувану працю в Німеччині на благо свого народу і побудови світлого майбутнього.

Від утисків і випробувань нацистського окупаційного режиму серйозно постраждали також українська освіта і культура.

Острожчина не стала винятком у відверто грабїжницькій політиці нацистів щодо мистецьких надбань. Зокрема, зі стін місцевого краєзнавчого музею було вивезено низку цінних експонатів: старовинну картину 18 століття «Діва Марія з малям», релігійні святині (ікону «Вознесіння», 3 інтимінси 18 ст.), архівні документи міського магістрату. Загалом, сума завданих збитків музею сягала 2350000 карбованців (*Держархів Рівненської обл. 6: 41*).

Шкільна політика гітлерівців на окупованій території, враховуючи расову теорію націонал-соціалізму, мала на меті онімечення та духовне зубожіння. Окрім цього, головним обов'язком українців повинна була стати праця на користь райху. Е. Кох зазначав: «Українцям не треба думати про школи й університети, тому що вони зобов'язані працювати, а для роботи освіта не потрібна. Відкриття навчальних закладів є зовсім недоцільним, бо тубільцеві-робітникам і тубільцеві-хліборобу освіта лише шкодить» (*Гінда, 2010: 698*). Однак, як тільки війна набрала затьяжного характеру, окупанти змушені були змінити своє ставлення до місцевого населення і надати можливість отримання

мінімального освітнього рівня під пильним контролем їхньої адміністрації. З січня 1942 р. вони перебирають на себе контроль над галуззю освіти в Україні. Відбувається істотна реорганізація шкільної системи. Безпосередньо освітою опікувалися сільські та районні управи, обласні і районні шкільні інспектори, обласні та районні відділи освіти (*Удовик, 2005: 327*). Освітня система в Острозі станом на 1939 р. була представлена такими шкільними установами: дві середні школи (одна повна і одна неповна – семирічка), 3-річна педагогічна школа з базовою початковою школою при ній, а також школа-інтернат для дітей з вадами слуху. З початком окупації міста майже всі вони були закриті (*Новосілецький, 2004: 57*).

Загалом, відновлення роботи шкіл на окупованій території здійснювалося стихійно, цей процес часто залежав від позиції німецьких функціонерів на місцях, органів місцевого самоврядування, а також самостійної ініціативи та активності місцевих жителів (*Титаренко, 2014: 261*). Так, наприклад, в Острозі за сприяння місцевої влади 10 вересня 1941 р. в приміщенні колишнього педучилища відкрилася вчительська семінарія (на базі закритої педагогічної школи). Її слухачами стали не лише містяни, але й багато бажаючих із сусідніх районів, зокрема зі Славутського та Плужнянського (*Антонюк, 2010: 178*). Окрім вчительської семінарії, місцевими ентузіастами під керівництвом інтелігента Василя Григоровича теж у приміщенні тогочасного педучилища в серпні 1941 року було відкрито гімназію (територія сучасного Національного університету «Острозька академія»). В семінарії навчання здійснювалося за 5-річною, а в гімназії – за 4-річною програмами. У перший клас гімназії (як і в семінарію) приймали дітей після 6-го класу середньої школи. Директором учительської семінарії був Афіноген Максимович Павлюк. А директором гімназії – Василь Іванович Григорович, який викладав тут географію. Також у ній викладали: Євстратій Васильович Анісімов (учитель математики), Олександр Семенович Коберник (викладач фізики), Галина Миколаївна Янчевська (учителька української мови), Володимир Йосипович Криницький (учитель музичного мистецтва. На жаль, гімназія і вчительська семінарія проіснували лише три місяці – до грудня 1941 року – і були

закриті. Після їх закриття учням видали свідоцтва за 1-й семестр. В місті єдиним діючим навчальним закладом за весь окупаційний період залишилася семирічна школа, функціонування якої в силу певних об'єктивних причин (сильні морози, відсутність опалення в класах, необхідного навчального та канцелярського матеріалу тощо) часто переривалося (*Антонюк, 2010: 178-179*). Слід зазначити, що серйозною перешкодою на шляху до відновлення життєдіяльності шкіл була відсутність «благодійних» для нової влади учительських кадрів, до яких висувалися певні вимоги. Діяльність навчальних закладів могла бути відновлена тільки після перевірки з міркувань безпеки викладацького складу та проведення з ним відповідного інструктажу. Тому сам факт відкриття в Острозі вчительської семінарії та гімназії свідчить про терпимість та вимушену політичну лояльність до окупаційної влади місцевого освітянського складу.

Гостра нестача кваліфікованих робітників у господарстві змусила окупаційну владу відновити мережу професійних навчальних закладів. Унаслідок антисанітарійних умов життя та розповсюдження інфекційних хвороб нацисти зіткнулися з проблемою дефіциту кваліфікованих медичних працівників. Тому на початку 1942 р. відновила роботу значна частина відповідних закладів (*Гінда, 2010: 699-700*). Зокрема, в приміщенні Острозького педучилища в 1942 р. були відкриті тримісячні курси медичних сестер. Охочих отримати базову медичну освіту було чимало (на курсах навчалися слухачі з Острожчини, Здолбунова, Рівного, Гощі, Квасилова). До того ж в атмосфері вербування на примусові роботи до райху останні отримували спеціальні картки і не підлягали трудовій мобілізації. Курси давали ґрунтовну теоретичну та практичну базу для майбутніх фельдшерів і медсестер. Навчання здійснювали лікарі Острозької районної лікарні С. Храчевич, П. Паславський, М. Янчевський, О. Дежуй, Н. Сахелашвілі. Після закінчення курсів до Острога навіть приїхав гебітскомісар зі Здолбунова, щоб особисто вручити свідоцтва для випускників (*Антонюк, 2010: 176-177*). Отож, цей, як і інші професійні заклади, перебували під своєрідним протегуванням окупаційної влади, яка вбачала в них практичну та матеріальну користь. Натомість місцева шкільна сфера

органічно вписувалася в загальне обмежене та контрольоване становище української освіти та нерегулярне функціонування єдиної семирічної школи в місті аж ніяк не змогло покращити становища.

Об'єктивна потреба в організації дозвілля для особового складу окупаційних військ та зниженні рівня соціальної напруги стали причиною поновлення діяльності установ культурно-просвітницького характеру, зокрема театрів, кінотеатрів, музеїв. Власне, театральні постановки, концерти та кінофільми були покликані виконувати функцію психологічної релаксації, даючи змогу на певний час відволіктися від труднощів реального життя (*Коваль, 1999: 239*). Користуючись такими відносно сприятливими умовами для функціонування, місцевий інтелігент Юхим Заячківський організував в Острозі драмтеатр, який став чи не єдиною розрадою для місцевого населення. Театральна труппа налічувала близько 40 осіб, значна частина яких була ентузіастами-аматорами (*Острозький Український Театр, 1942: 3*). В середині грудня 1941 р. вона представила свою першу дебютну виставу О. Суходольського «Хмари» (*Хитрий, 2010: 403*). Згодом із не меншим успіхом відбулися вистави «Мартин Боруля», «Чар однострою», оперета «Горе баб'ям» та ін. Театр часто гастролував по навколишніх селах району, маючи чималий успіх та визнання (*Острозький Український Театр, 1942: 3*). Театральною справою в Острозі самовіддано займалися місцеві жителі Любов Заячківська, Євген Жегадло, подружжя Розшуків (*Особистий архів Швайко. Спогади Ольги Руй, 2015*). Восени 1941 р. спочатку в селі Межиріч, а згодом і в Острозі зусиллями Ю. Заячківського була представлена вистава «Каїн і Авель». Серед глядачів було чимало німців, що свідчило про високий рівень постановки та глибокий зміст вистави, адже останні добре розумілися в мистецтві і були досить критичними в цьому плані. Вистава отримала великий успіх. Зароблені кошти було передано настоятелю межиріцької церкви отцю Стефану Рихліцькому для видання церковних книг (*Губернюк, 2004: 71*).

Як не дивно, проте у листопаді 1942 р. на Острожчині проводились археологічні розкопки, що увінчалися важливими та цінними знахідками. Зокрема, були розкопані збережені рештки

кісток і шкіри мамонта, що дало змогу місцевим археологам зробити припущення про те, що в даному болотистому регіоні в часи пізнього палеоліту загинуло ціле стадо мамонтів. Усі знайдені артефакти було передано до Острозького краєзнавчого музею (*Викопано рештки мамута біля Острога, 1942: 3*).

Досліджуваний період став часом своєрідного релігійного відродження. Відкривалися зачинені раніше храми різних конфесій, з'явилася можливість для церковних відправ. У зв'язку з цим частина місцевих жителів на початках навіть сприйняла німців як визволителів від «безбожного більшовизму» (*Титаренко, 2014: 124*). Умови війни не могли не вплинути на ступінь реалізації духовних запитів населення. Використовуючи релігійні почуття людей, окупанти таким чином намагалися завоювати довіру до себе та нейтралізувати вплив радянської влади.

Німецька влада дозволила існування релігійних громад на Острожчині за умови, що вони не займатимуться політикою і не становитимуть небезпеки для нацистів. 10 липня 1942 р. було утворено Рівненсько-Крем'янецьку єпархію, до складу якої входила Острожчина. В місті функціонували православні Богоявленський Собор та Свято-Воскресенський храм. В соборі служили священники Михаїл Рихліцький та Олександр Рафальський. Під час захоплення Острога Богоявленська церква сильно постраждала під час бомбардувань, однак за сприяння місцевої адміністрації була швидко відремонтована (*Богоявленський собор в Острозі, 1942: 3*). Натомість Свято-Воскресенський храм дивом оминули німецькі снаряди, пошкодивши лише парафіяльний будинок священника Григорія Гобчанського. В тяжкі дні боїв і бомбардувань міста церква служила сховищем для багатьох місцевих жителів (*Земляний, 2010: 115*).

Під тиском окупаційної влади церкви змушені були ставати також її пропагандистськими осередками. Зокрема, в обласній пронимецькій газеті «Волинь» від 26 квітня 1942 р. з'явилася повідомлення про те, що в день народження А. Гітлера (20 квітня) в усіх православних храмах України та в області зокрема відбулися «благальні» богослужіння за здоров'я та щастя фюрера. По закінченню святкової літургії священники в проповідях ще раз наголосили на великому вчинку фюрера – звільнення України (*Волинь, 1942. 26 квітня: 2*). Разом із тим,

використовуючи своє становище, вони намагалися допомагати сиротам, інвалідам, військовополоненим. Так, о. Михайл Рихліцький на свій страх та ризик переховував євреїв, допомагав продуктами та одягом для містян (*Особистий архів Швайко. Спогади Ольги Руй, 2015*).

Висновки. Таким чином, окупувавши Острожчину у липні 1941 р., німецькі загарбники інтегрували цю територію в практичну площину своїх експериментів, встановивши тут тотальну економічну залежність населення та расову і культурно-освітню дискримінацію. Головною рисою нацистської влади став всеохопний контроль ключових сфер життя: політики, економіки, культури. Потрапивши у жорсткі обмеження «нового порядку», населення краю втратило свої громадянські права та свободи. Окупаційний режим був позначений репресіями, тотальним економічним пограбуванням та вивезенням людей на роботи до Німеччини. На Острожчині було утворено районну, а також підлеглі їй міську та сільські управи. Ці органи були невід'ємною частиною нової адміністрації. У перші дні окупації була організована українська допоміжна поліція – шуцманшафт.

Економічна політика нацистів спрямовувалася на повну експлуатацію. Місцеве населення сприймалося винятково як «трудова ресурс», виконуючи примусову працю. Вкрай складним було продовольче становище жителів Острожчини, повсюдними стали дефіцит продовольства, товарів першої необхідності, інфляція та високі ціни. Крім того, населення району було обтяжене обов'язковою трудовою повинністю, високими податками, жахливими побутовими умовами. Проте людяність й співчуття один до одного допомогли багатьом «присотуватися» до жорстоких умов нової влади з надією вижити і побачити мирне майбутнє.

Розглядуваний період став часом серйозних випробувань для освітньої та культурної сфер. Встановлений режим розглядав підокупаційне населення як неповноцінне й, виходячи з цього, не вважав за потрібне детально визначати засади своєї політики в питанні культури. Для нього важливо було нав'язати останньому свою расову та культурну зверхність. Загалом, параметри культурно-освітнього життя в Острозі визначали здебільшого

органи місцевого самоврядування, які досить часто спиралися на громадську ініціативу. Нацистів культура цікавила лише тоді, коли вона допомагала здійснювати ідеологічний та пропагандистський впливи на населення. Хоча для більшості мешканців питання задоволення своїх духовних запитів були другорядними, все ж діяльність установ культури та закладів освіти стала одним із факторів відвернення від жорстоких реалій життя в умовах іноземної окупації.

Використані посилання

Антонюк Ф. (2010) Курси медичних сестер в Острозі під час німецької окупації. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, Вип.4. С. 176 – 177.

Антонюк Ф. (2010) Стан освіти в Острозі під час німецької окупації. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 4, Острог, С. 178–179.

Беркгоф К. (2011) *Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою*. Київ, Критика. 455 с.

Богоявленський собор в Острозі. (1942) *Волинь*. 23 лютого. С. 3.

Викопано рештки мамута біля Острога. 1942. *Волинь*. 22 листопада. С. 3.

Волинь. (1942) 26 квітня. С. 2.

Гінда В. (2010) Культура, освіта і спорт під час окупації. *Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI ст.: Книга перша*. Київ, Наукова думка. С. 697 – 732.

Гончаренко О., Лисенко О, Першина Т. (2010) Система управління окупованими територіями України. *Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI ст.: Книга перша*. Київ, Наукова думка. С. 321 – 367.

Губернюк М. (2004) Про Василя Кузьменка. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог. Вип. 1. С. 71.

Дерейко І. (2009) Місцеві допоміжні структури та військові формування поліції безпеки та СД на теренах Рейхскомісаріату «Україна» 1941 – 1944 рр. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. Вип. 12. Київ, Інститут історії України НАН України. №12. С. 175 – 184.

Дерейко І. (2012) *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 роки)*. Київ, Інститут історії України. 174 с.

Держархів Рівненської обл. 1 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-27. Оп. 1. Спр. 2. *Звіти про діяльність районної управи за травень – вересень 1943 року*. 128 арк.

Держархів Рівненської обл. 2 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-27. Оп. 1. Спр. 4. *Характеристики, видані працівникам райуправи в м. Острозі (14 серпня 1943 р.)*. 13 арк.

Держархів Рівненської обл. 3 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-27. Оп. 1, Спр. 5. *Відомості про кількість визначених на роботу до Німеччини робітників Острозького району (21 вересня 1942 р. – 15 листопада 1942 р.)*. 131 арк.

Держархів Рівненської обл. 4 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-27. Оп. 1, Спр. 7. *Донесення про скоєння вбивств невідомими людьми. Розпорядження про яку молоді 1920–1926 рр. нар. для відправлення на роботу*. 78 арк.

Держархів Рівненської обл. 5 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-288. Оп. 1. Спр. 3. *Відомість про кількість населення, дворів, підприємств і т.д. по м. Острог*. 62 арк.

Держархів Рівненської області 6 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-288. Оп. 1. Спр. 6. *Дело по расследованию злодеяний и причиненного ущерба немецко-фашистскими захватчиками во время немецкой оккупации г. Острога*. 63 арк.

Держархів Рівненської обл. 7 – Держархів Рівненської обл. Ф. Р-534. Оп. 1. Спр. 27. *Акти про злочини німецько-фашистських загарбників на Рівненщині (Острозький район)*. 46 арк.

Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років. (2008) Упоряд. А. Жив'юк. Рівне, 456 с.

Забродець О. (2005) Волинські оstarбайтери (1941-1945pp.). *Волинь у Другій світовій війні*. Луцьк, Волинська обласна друкарня. С. 107–126.

Збіжжя як засіб ведення тотальної війни. (1942) *Волинь*. 7 червня. С. 2.

Земляний В., Бондарчук Я. (2010) Історія Свято-Воскресенського храму міста Острога. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип.4. Острог, С. 113–117.

Іванов С. (2011) Діяльність Острозької районної управи в роки німецької окупації (3.07.1941 – 10.01.1944). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Вип. 19. Острог, С. 82–98.

Іванов С. (2017) *Становище населення Волині в період німецької окупації*, Острог, Національний університет «Острозька академія». 241с.

Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. (2011) Вип. 3. Острог, С. 405–408.

Коваль М. (1999) *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945)*. Київ, Видавничий дім «Альтернативи». 336 с.

Косик В. (1999) *Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943)*. Т. 3. Львів, 384 с.

Криваві жорна війни. Трудова повинність на Рівненщині у 1941–1944 роках. Спогади, документи, факти. (2013) Ред.-уклад. Святослав Ситай. Рівне, О. Зень. 160 с.

Куницький М. (2014) *Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 pp.)*, Київ, ПП «НВЦ «Профі»». 564 с.

Лисенко О., Нестеренко В. (2008) Окупаційний режим в Україні у 1941–1943 pp.; адміністративний аспект. *Архіви окупації*. Київ, Києво-Могилянська академія. С. 762 – 768.

Листи українських селян з Райху. (1942) *Волинь*. 24 травня. С. 2.

Михайлюк М. (2008) Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до рейху. *Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. ст.* Київ, Інститут історії України НАН України. Вип.11. С. 139 – 147.

Місто Остріг – відновлюється. (1942) *Волинь*. 15 лютого. С. 3.

Найважливіше – перемогти большевизм (інтерв'ю з обласним комісаром в Рівному д-ром Вернером Беєром). (1941) *Волинь*. 7 грудня. С. 3.

Новосілецький А. (2004) Розвиток освіти в Острозі. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 1. Острог, С. 56–57.

Особистий архів Ольги Руй. *Щоденник Геннадія Ружа*.

Особистий архів Швайко Т. *Спогади Ольги Руї* (записані 12.05.2015р. в Острозі).

Особистий архів Швайко Т. *Спогади Тетяни Жижко* (записані 29.04.2015р. в Острозі).

Острозький Український Театр. (1942) *Волинь*. 5 липня. С. 3.

Пастушенко Т. (2009) *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953)*. Київ, 282 с.

Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга перша. (2006) Рівне, ВАТ «Рівненська друкарня». 584 с.

Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга друга. (2009) Рівне, ВАТ «Рівненська друкарня». 612 с.

Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського союзу 1941–1945: Документи і матеріали. (1989) Львів, Каменяр. 223 с.

Руї О. (2004). Виписки з щоденника острожанина (4.05.43 – 11.01.44). *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог. Вип. 1. С. 29–34.

Смирнов А. (2016) Спогади Ф. Інтергойза як джерело з історії Голокосту на Острозщині. *Ювілейний науковий збірник до 100-річчя відкриття музею в Острозі: 1916 – 11 (24) серпня – 2016*. Острог, С. 279–286.

Стельникович С. (2015) *Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.)*. Житомир, Вид. О. О. Євенок. 592 с.

Титаренко Д. (2014) *Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації)*. Львів, Донецьк, 442 с.

Толочик О. (2011) Колишня остарбайтер всміхається життю. *Замкова гора*. 7 травня. С. 2.

Удовик В. (2005) Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. Вип. 9. Ч. 2. Київ, С. 327 – 334.

Українська молодь. (1943) *Волинь*. 9 травня. С. 3.

Хитрий Ч. (2010). *Минувшина Рівненщини – далека і близька*. Рівне, Волинські обереги. 416 с.

Що говорять про працю в Німеччині. (1943) *Волинь*. 15 серпня. С. 4.

References

Antoniuk F. (2010) Courses for nurses in Ostroh during the German occupation. *Ostroh local history collection*. № 4. P. 176–177. (ukr)

Antoniuk F. (2010). The state of education in Ostroh during the German occupation. *Ostroh local history collection*. № 4. P. 178–179. (ukr)

Berkhof K. (2011) The harvest of despair. *Life and death in Ukraine under Nazi rule*. Kyiv, Critics, 455 p. (ukr)

Bloody millstones of war. Conscription in the Rivne region in 1941–1944. Memories, documents, facts (2013) Editor S. Sytai. Rivne, O. Zen, 160 p. (ukr)

Dereiko I. (2009) Local auxiliary structures and military formations of the security police and SD on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine" 1941–1944. *Pages of military history of Ukraine*. № 12. Kyiv, Institute of History of Ukraine, P. 175–184. (ukr)

- Dereiko I. (2012) *Local formations of the German army and police in the Reich Commissariat "Ukraine" (1941–1944)*. Kyiv, Institute of History of Ukraine, 174 p. (ukr)
- Document of the epoch: journalism of Ulas Samchuk 1941–1943*. (2008) Rivne, Editor A. Zhyvyuk. 456 p. (ukr)
- Epiphany Cathedral in Ostroh, (1942) *Volhynia*. 23 February, p. 3. (ukr)
- Grain as a means of waging total war (1942) *Volhynia*. 7 June, p. 2. (ukr)
- Hinda V. (2010) Culture, education and sports during the occupation. *Ukraine in the Second World War. A look from the XXI century: Book one*. Kyiv, Scientific Opinion, P. 697 – 732. (ukr)
- History of museum work, monument protection, local history and tourism in Ostroh and Volyn* (2011). Ostroh. № 3. P. 405–408. (ukr)
- Honcharenko O., Lysenko O., Pershyna T. (2010) Management system of the occupied territories of Ukraine. *Ukraine in the Second World War. A look from the XXI century: Book one*. Kyiv, Scientific Opinion, P. 321–367. (ukr)
- Huberniuk M. (2004) About Vasyl Kuzmenko. *Ostroh local history collection*. Ostroh. № 1. P. 71. (ukr)
- Ivanov R. (2011) Activities of the Ostroh district administration during the years of German occupation (July 3, 1941 - January 10, 1944). *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Historical sciences*. № 19. P. 82–98. (ukr)
- Ivanov R. (2017) *The situation of the population of Volhynia during the German occupation*. Ostroh, National University "Ostroh Academy". 241 p. (ukr)
- Khytryi Ch. (2010) The past of Rivne region is far and near. Rivne, *Volyn amulets*, 416 p. (ukr)
- Kosyk V. (1999). *Ukraine in the Second World War in documents. Collection of German archival materials (1942–1943)* V. 3. Lviv. 384 p. (ukr)
- Koval M. (1999) *Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945)*. Kyiv, Alternatives, 336 p. (ukr)
- Kunyskyi M. (2014) *Socio-legal status of the local population of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941–1944)*. Kyiv, Profi, 564 p. (ukr)
- Letters of Ukrainian peasants from the Reich (1942) *Volhynia*. 24 May, p. 2. (ukr)
- Lysenko O., Nesterenko V. (2008) *Occupation regime in Ukraine in 1941–1943; administrative aspect. Archives of occupation*. Kyiv, Kyiv-Mohyla Academy, P. 762–768. (ukr)
- Mykhailiuk M. (2008) Propaganda support for the measures of the German occupation authorities to recruit workers to the Reich. *Pages of military history of Ukraine*. Kyiv, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, № 11. P. 139–147. (ukr)
- Novosiletskyi A. (2004) Development of education in Ostroh. *Ostrozkyi krajeznavchyi zbirnyk*. Ostroh. № 1. P. 56–57. (ukr)
- Ostroh Ukrainian Theater. (1942) *Volhynia*. 5 July, p. 3. (ukr)
- Pastushenko T. (2009) *Ostarbeiters from Kyiv Region: Recruitment, Forced Labor, Repatriation (1942–1953)*. Kyiv. 282 p. (ukr)
- Personal archive of Olha Rui. *Diary of Gennady Rui*. (ukr)
- Personal archive of T. Shvaiko. *Memoirs of Olga Rui* (recorded on May 12, 2015 in Ostroh). (ukr)

Personal archive of T. Shvaiko. *Memoirs of Tatiana Zhyzhko* (recorded on April 29, 2015 in Ostroh).

Rehabilitated by history. Rivne region: Book one. (2006) Rivne, Rivne printing house, 584 p. (ukr)

Rehabilitated by history. Rivne region: Book two. (2009) Rivne, Rivne printing house, 612 p. (ukr)

Rivne region during the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945: Documents and materials. (1989) Lviv, Stonemason, 223 p. (ukr)

Rui O. Extracts from the diary of a resident of Ostroh (4.05.43–11.01.44). (2004) *Ostroh local history collection. № 1.* P. 29–34. (ukr)

SARR 1 – State Archive of Rivne Region (SARR) F. R-27. Desc. 1. C. 2. *Reports on the activities of the district administration for May - September 1943.*

SARR 2 – SARR F. P-27. Desc. 1. C. 4. *Characteristics issued to employees of the district administration in Ostroh (August 14, 1943).*

SARR 3 – SARR F R-27. Desc. 1, C. 5. *Information on the number of workers assigned to work in Germany in the Ostroh district (September 21, 1942 - November 15, 1942).*

SARR 4 – SARR F. P-27. Desc. 1, C. 7. *Reporting of murders by unknown people. Order on the appearance of young people born in 1920-1926. to go to work.*

SARR 5 – SARR F. P-288. Desc. 1. C. 3. *Information on the number of population, yards, businesses, etc. in Ostroh.*

SARR 6 – SARR F. R-288. Desc. 1. C. 6. *A case to investigate atrocities and damage caused by Nazi invaders during the German occupation of Ostroh.*

SARR 7 – SARR F. R-534. Desc. 1. C. 27. *Acts on crimes of Nazi invaders in Rivne region (Ostroh district).*

Smyrnov A. (2016) *Memoirs of F. Interhojs as a source on the history of the Holocaust in Ostroh region. Anniversary scientific collection dedicated to the 100th anniversary of the opening of the museum in Ostroh: 1916 – 11(24) August – 2016.* Ostroh. P. 279–286. (ukr)

Stelnykovich R. (2015) *Zhytomyr-Vinnitsia region under Nazi occupation (1941–1944).* Zhytomyr, Publisher O. O. Yevenok. 592 p. (ukr)

The city of Ostroh – is being restored. (1942) *Volhynia.* 15 February, p. 3. (ukr)

The most important thing is to defeat Bolshevism (interview with the regional commissioner in Rivne Dr. Werner Beer) (1941) *Volhynia.* 7 December, p. 3. (ukr)

The remains of a mammoth near Ostroh were excavated, (1942) *Volhynia.* 22 November, p. 3. (ukr)

Tolochyk O. The former ostarbeiter smiles to the life. (2011) *Castle mountain.* 7 May, p. 2. (ukr)

Tytarenko D. (2014) *Cultural processes in Ukraine during the Nazi occupation (military administration zone).* Lviv, Donetsk. 442 p. (ukr)

Udovyk V. (2005) Questions of cultural policy during the German occupation (1941–1944). *Pages of military history of Ukraine.* Kyiv. Is. 9. №. 2. P. 327–334. (ukr)

Ukrainian youth. (1943) *Volhynia.* 9 May, p. 3. (ukr)

Volhynia. (1942) 26 April, p. 2. (ukr)

What is said about the work in Germany. (1943) *Volhynia.* 15 August, p. 4. (ukr)

Zabrodets O. (2005) Volynian Ostarbeiters (1941-1945). *Volyn in the Second World War*. Lutsk, Volyn regional printing house, P. 107–126. (ukr)

Zemlianyi V., Bondarchuk Ya. (2010) History of the Holy Resurrection Church in Ostroh. *Ostroh local history collection*. № 4. P. 113–117. (ukr)

Trofymovych L., Shvaiko T.

SITUATION OF THE POPULATION OF OSTROH DISTRICT DURING 1941 – 1944

World War II history belongs to the highly priority and intensively researched thematic niches. An important aspect of the scientific efforts of domestic researchers is the exposure of its regional subjects. Despite a significant number of "blank spots", unconsciously or consciously unrevealed, frequent political bias, the truthful coverage of the essence, in particular the social history of the times of war hard times, remains an important scientific problem. Research on the situation of the population of Ostroh district during World War II requires the use of certain types of sources and special tools in their objective interpretation. And this only strengthens and emphasizes the relevance of the specified research.

The article covers the routine life of the population of Ostroh district during the German occupation (1941–1944). The process of formation of the district, town and village administrations, which were an integral part of the Nazi administration, is traced. The functions of Ukrainian Auxiliary Police have been distinguished and its personnel has been characterized. The economical policy of the Nazi invaders was explained, which was based on ruthless exploitation of the indigenous population, which was not only deprived of civil rights and freedoms, but also suffered from the food shortage, inflation, terrible everyday life conditions, etc. It is shown that mass repressions and forced removal of the Ostroh citizens to work in the Reich became a terrible daily reality. The state of education, culture and religious life in the Ostroh district under the conditions of the "new order" is analyzed.

The methodological basis of the research is the principles of scientific objectivity and historicism.

Thus, by occupying Ostroh district in July 1941 Nazis integrated this territory into their practical experiments, establishing there total economic dependence of the population and racial and cultural-educational discrimination. The main feature of Nazi power was the comprehensive control of key spheres of life: politics, economics, and culture. The occupation regime was marked by repressions, total economic looting, and the deportation of people to work in Germany.

Keywords: administration, culture, occupation, education, Ostroh, ostarbeiters, everyday life, district administration.